توانستەکانی پەرەپێدانی (گەشتوگوزاری شوێنەواریی و مێژوویی و ئاینی) لە شاری کفری

غریب علی سلیم – خوێندکاری دکتۆرا
زانکۆی سلێمانی، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، بەشی جوگرافیا
gharib.saleem@univsul.edu.iq
پ . د. شیروان عمر رشید
زانکۆی سلێمانی، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، بەشی جوگرافیا
Shirwan.rashid@univsul.edu.iq

ڕێککەوتی وەرگرتنی توێژینەوە: ٢٠٢٤/١٢/١ ڕێککەوتی ڕەزامەندی بڵاوکردنەوەی: ٢٠٢٥/٢/١

پوختە

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی توانستەکانی پەرەپێدانی (گەشتوگوزاری شوێنەواریی و مێژوویی و ئاینی) لە شاری کفری ئامانج لێی دەرخستنی توانستە گەشتوگوزارییە شوێنەواری و میژووی و ئاینیەکانی و چۆنیەتی پەرەپێدانیەتی لە شارەکە، کە یەکێکە لە بنەما گرنگەکانی پەرەپێدانی گە شتوگوزاری کە دەتوانرێت بە درێژایی ساڵ سوودی لێوەربگیرێت، کێشەی تویژینەوەکە خۆی لە وەدا دەبینێتەوە لەگەڵ بوونی ئەم توانستانە نەتوانراوە سوودی لێوەربگیرێت و ببێتە هۆکارێك بۆ ڕاکێشانی گەشتیاران و بوژاندنەوەی ئابووری شارەکە، لەبەر کەمی خزمەتگوزاری و دواکەوتووی ژێرخانی و سەرخانی ئابووری. بۆ گەیشتن بە ئامانجی توێژینەوەکە هەردوو میتۆدی (وەسفی و ئوسولی)مان بەکارهێناوە و لەگەڵ سیستەمی زانیارییە جوگرافیەکان، لە کۆتایدا توێژینەوەکە گەشتووە بە کۆمەڵێك دەر ئەنجام لەوانە شاری کفری چەندین پا شماوەی شوێنەواری مێژوویی و ئاینی و ئا سەواریی کۆن لەخۆدەگرێت کە مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئا شوری و فارسە ئەخمینییەکان، تایبەتمەندن بە دیمەنە سەرسوڕهێنەرەکان کە گەشتیارانی هەرێمی کوردستان و عێراق بۆ لای خۆیان ڕادەکێشن و بۆیە پێشنیار دەکەین کە گرنگی بە گەشتوگوزار بەگشتی و گەشتوگوزاری شوێنەواریی و مێژوویی ئاینی بەتایبەتی بدرێت، چونکە شارەکە دەوڵەمەندە بە چەندین شوێنی شوێنەواری دەتوانرێت لە ڕێگەیەوە چالاکی گەشتیاریی پەرەی پێبدرێت و لەرووی ئابوریيەوە سوودیی زۆر دەبێت بۆ دانیشتوانی شارەکە.

کلیلی وشەکان: گەشتوگوزار، پەرەپێدان، شوێنەوارە ئاینی و مێژوویی، شاری کفری

ملخص

البحث العنوان ب إمكانات التنمية (الســياحة الأثرية والتاريخية والدينية) في قضــاء الكفري إلى إظهار إمكانيات الســياحة الأثرية والتاريخية والدينية وكيفية تنمية في قضــاء الكفري، والتي وهو احد من المبادئ المهمة لتنمية السياحة ويمكن الاستفادة منها مدار العام، ومشكلة الدراسة إلى أنه على الرغم من إن وجود هذه الإمكانات لم يتمكن من الاستفادة منها لتصبح سبباً لجذب السياح وإنعاش المنطقة اقتصادياً، وذلك بسبب نقص الخدمات والبنية التحتية المتخلفة والاستثمار الاقتصادي.

ولتحقيق هدف البحث استخدمنا المنهجين (الوصــفي والمبدئي) وباســتخدام نظام المعلومات الجغرافية، وأخيرا تو صل البحث إلى عدد من الا ستنتاجات منها أن قضاء كفري يحتوي على العديد بقايا المعالم الآثار التاريخية والدينية والقديمة التي تعود إلي العصر إلى الآشوري والفارسي الأخميني، وتتميز بمناظر طبيعية خلابة تجذب السياح من إقليم كردستان والعراق، ولذلك ننصح بالاهتمام بالسياحة بشكل عام والسياحة الأثرية والتاريخية الدينية بشكل خاص. ولأن المنطقة غنية بالعديد من المواقع الأثرية، فيمكن تنمية الأنشـطة السـياحية فيها، وسـيكون ذلك مفيداً اقتصـادياً كبيراً لسكان المنطقة.

مفتاح الكلمات: السياحة، التنمية، الآثار الدينية والتاريخية، قضاء كفري

Abstract

The research title is Development potential (archaeological, historical and religious tourism) in Al-Kafri district to show the potential of archaeological, historical and religious tourism and how to develop it in Al-Kafri district, which is one of the important principles of tourism development and can be used throughout the year, and the problem of the study is that despite the existence of these potentials, it has not been possible to benefit from them to become a reason for attracting tourists and revitalizing the region economically, due to the lack of services, backward infrastructure and economic investment. To achieve the goal of the research, we used the (descriptive and preliminary) approaches and using the geographic information system, and finally the research reached a number of conclusions, including that Al-Kafri district contains many remains of historical, religious and ancient monuments dating back to the Assyrian and Persian Achaemenid eras, and is characterized by picturesque natural landscapes that attract tourists from the Kurdistan Region and Iraq, so we recommend paying attention to tourism in general and archaeological and historical religious tourism in particular. Because the region is rich in many archaeological sites, tourism activities can be developed in it, and this will be of great economic benefit to the residents of the region.

Keywords: Tourism, Development, Religious and Historical Sites, Kfri District

پێشەکی

شــوێنەوارە مێژووی و ئاینیەکان بریتین لەو دەســتکەوتە مرۆییەی کە زۆرتر پەیوەســتە بە شــارســتانییەتی گەلە کانەوە، یان مەبەســت لێی بەرهەمی کەڵەکەبووی مرۆڤ بە درێژایی چاخە جۆراوجۆرە کان، کە بەڵگەیەکی ماددیی و زیندووە بۆ هەبوون و ژیانی گەلان لە هەرشــوێنێکدا بن و هێمایەکە بۆ مێژووی کۆنی مرۆڤ و بەڵگەیە بۆ دێرینی و گەشـەی ئەو مرۆڤانە. هەروەها هەر شـوێنەوارە کە رابردوو و ئەمڕۆ بەیەکەوە دەبەستێتەوە(حسـن، 2023، ل13). جگە لەوەی لەرووی ئابوریی و کۆمەڵایەتی و گەشـتیارییەوە گرنگییەکی زۆری هەیە. بێگومان دۆزینەوەی هەر شـوێنەوارێك رۆشـنایی دەخاتە سـەر مێژووی نەوەکانمان و پەردەلادانە لەسـەر جیهانی کۆن کە کاردانەوەی لەسـەر هەمووومان هەیە و دەبێتە بەشێك لە میراتی رۆشنبیریی گشتی، ڕووانینە بۆ رابردوو و ئارەزووی زانینی شارستانییتە کۆنەکان لە ئێستادا و لە رابردوودا هەمیشە یەکێك لەخولیاکانی مرۆڤ بووە.

شــوینەوارەکان بەیەکێک لە بنەما مرۆییە بەهێزەکانی گەشــتوگوزار دادەنرێت، لە زۆربەی ولاتانی پێشــکەوتوو گرنگی تایبەت بە نۆژەنکردنەوەی شـوێنەوارەکان دراون و ئامادەیان کردوون بۆ سـەرنج راکێشـانی گەشـتیاران، بۆیە ســاڵانە ژمارەیەکی زۆر گەشــتیار بۆ بینینی شــوێنەوارەکان ســەردانی ئەو وڵاتانە دەکەن. شــاری کفریش خاوەن شــارســتانێتێکی زۆر کۆنە و دەوڵەمەندە، چونکە دەســەڵاتە جیاوازەکان حکومڕانی ئەم شــارەیان کردووە، هەر لە دێرزەمانەوە ئاوەدانی و ژیانی تێدا هەبووە، لە کۆندا ناوچەیەکی بازرگانی و ئابوری گرنگ بووە بۆ ســاغکردنەوەی بەروبوومی کشـتوکاڵی و ئاژەڵداری خەڵکی ناوچەکە و ناوچەکانی دەوروبەری، چونکە ئەڵقەیەکی بەسـتنەوە بووە لە نێوان دەوڵەتی عوسـمانی و ئێران، هەروەها دەکەوێتە سـەر رێگای زیارەتکارە ئێرانییەکان کە ساڵانە زیارەتی شـوێنە پیرۆزەکانی نەجەف و کەربەلایان کردووە، کە کەوتبووە ســەر رێگای هاتوچۆی قافڵە بازرگانییەکانی نێوان ئێران و بەغدا. جگەلەوەی چەندین شـوێنەواری مێژوویی و ئاینی کەوتۆتە سـنوری شـارەکەوە کە گەواهیدەرن لەسـەر ئەوەی بەدرێژایی مێژوو ئەم ناوچەیە ئاوەدانی تێدا بووە، ئەگەر گوزەرێک بە شـارەکەدا بکەیت و ئەبینی مۆرکێکی مێژوویی پێوە دیارە کە ئەمەش مایەیی سـەرنجی زۆرێک لەو گەشـتیارانەیە کە سـەردانی ئەم شـارەیان کردووە، بەتایبەت ئەو توێژانەی بایەخ بەو جۆرە دیاردانە دەدەن وەک پسـپۆڕانی بواری مێژوو و شـوێنەوار و گەشـتوگوزار، مامۆسـتایان و خوێندکارانی زانکۆ، بوونی هەموو ئەو شوێنەوارانە ئاماژەیە بۆ مێژووی دێرینی شارەکە.

گرنگی توێژینەوە

گرنگی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە هەوڵی نا ساندن و دەرخستنی شوێنەوارە مێژوویی و ئاینی و ئا سەوارییەکانی شــاری کفری دەدات، تا لەڕێگەوە بتوانرێت ژمارەی زیاتر گەشــتیار بۆ شــارەکە ڕابکێشــێت. ببێتە هۆی بوژانەوەی سەرخان و ژێرخانی ئابوری و رەخساندنی هەلیکار و هێنانی دراوی قور سی بیان و زیادبوونی هۆ شیاری دانیشتوانی ناوچەکە.

ئامانجی توێژینەوە

1. ناساندن و دەرخستنی ناوچە شوێنەوارییەکان و چۆنیەتی دابەشبوونی جوگرافی.

2. به ئامانجی بەکارهێنانی شوێنەواره مێژوویی و ئاینیەکان له پەرەپێدانی چالاکی گەشتوگوزاری ناوچەکەدا.

3. هەڵسەنگاندنی گرفتەکانی و چۆنیەتی پەرەپێدانی گەشتوگوزاری شوێنەواریی و مێژوویی له ناوچەی لێکۆڵینەوەدا.

کێشەی توێژینەوە

لێرەدا دەتوانین کێشەی توێژینەوەکه کورت بکەینەوه لەم خاڵانەدا:

١. ناوچه شوێنەواریی و ئاسەوارییەکان تاوەکو چەند ڕۆڵیان له پەرەپێدانی چالاکی گەشتوگوزار و چارەسەرکردنی کێشەکانیاندا هەیە

٢. کەمی و نەبوونی بودجەی بۆ بوژانەوەی شوێنەوارەکان ڕێگره له راکیشانی گەشتیاران بۆ ناوچەکە.

گریمانەی توێژینەوە

١. ئەگەر پەرەپێدان له توانستەکانی شوێنەواره مێژوویی و ئاینیەکان شارەکەدا بکرێت بۆ گەشتوگوزاری شوێنەواریی و مێژوویی، دەکرێت ببێته هۆکارێك بۆ ئاوەدانکردنەوه و بوژانەوەی ڕاکێشانی خزمەتگوزاری ژێرخانی ئابوری و ڕەخساندی هەلی کار.

٢. گرنگی دان به بوژانەوەی شوێنەوارەکان و گەشەکردنی خزمەتگوزارییه گەشتیارییەکان دەبێته فاکتەری زۆربوونی داواکاری گەشتیاری له ناوچەی لێکۆڵینەوە.

میتۆدی توێژینەوە

بۆ گەیشتن به ئامانجی توێژینەوەکه پشتمان به چەند میتۆدێک بەستووه، میتۆدی مێژوویی بۆ دەرخستنی بنەمای مێژوویی ناوچەی لێکۆڵینەوە، میتۆدی ئوسوڵی بۆ ناساندن و باسکردنی ناوچەی لێکۆڵینەوه بەکارهاتووە.

پلانی توێژینەوە

تەوەری یەکەمی توێژینەوەکه تایبەته به پێگەی مێژوویی و کارگێڕی و شوێنی جوگرافی ناوچەی لێکۆڵینەوه و چەمکه بەکارهاتووەکان، تەوەری دووەم تیشک دەخاته سەر ناساندنی توانسته شوێنەواری مێژوویی ئاینی چۆنیەتی دابەشبوونیان لەشارەکەدا، چونکه پەیوەندی ڕاستەوخۆیان به کەرتی گەشتیارییەوه هەیە. ئەوەی تایبەته به تەوەری سێیەم کێشه و گیروگرفتەکانی ناوچه شوێنەوارییەکان و چۆنیەتی پەرەپێدانیان.

تەوەری یەکەم: ناساندنی ناوچەی لێکۆڵینەوە:

یەکەم: پێگەی مێژوویی و کارگێڕی:

لێکۆڵینەوه مێژووییەکان کۆکن لەسەر ئەوەی زۆربەی ناوچه جیاجیاکانی هەرێمی کوردستان شوێنی نیشتەجێبوونی مرۆڤی کۆنن، به کاری کشتوکاڵکردن و ئاژەڵداری خەریکبوون. (محمد، ٢٠٠٥، ص٣١)، لەم ڕوانگەیەوە (شاری کفری) یەکێکه له شاره دێرینەکانی هەرێمی کوردستان و خاوەن شارستانێتێکی زۆر کۆنه و گرنگییەکی تایبەتی خۆی هەیە، له دێرزەمانەوه ئاوەدانی و ژیانی تێدا هەبووە، له کۆندا ناوچەیەکی بازرگانی و ئابوری گرنگ بووە

بۆ ســاغکردنەوەی بەروبوومی کشــتوکاڵی و ئاژەڵداری خەڵکی ناوچەکە و ناوچەکانی دەوروبەری، چونکە ئەڵقەیەکی بەستنەوە بووە لەنێوان دەوڵەتی عوسمانی و ئێران، دەکەوێتە سەر ڕێگای زیارەتکارە ئێرانییەکان کە ساڵانە زیارەتی شــوێنە پیرۆزەکانی نەجەف و کەربەلایان کردووە، هەروەها کەوتبووە ســەر ڕێگای هاتوچۆی قافڵە بازرگانییەکانی نێوان ئێران و بەغدا (حەمید، 2024، ل12). ئەمە جگەلەوەی چەندین پاشماوەی شوێنەواری مێژوویی و ئاینی کۆن لەخۆدەگرێت کە مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ ســەردەمی ئاشــوری و فارســە ئەخمینییەکان، لە ســەرەتادا ســەرقاڵی گەڕان و جێگۆڕکێ بوون بە دوای خۆراک و حەوانەوەدا گەڕاون، لە کاتی پێویســتدا پەنایان بردۆتە بەر ئەشــکەوت و پەنەگەکان، دوای ناچاربوون ئەشکەوتەکان جێبهێڵن و بەرەو ئەوە بچن گوند و شار و لە قوڕ و بەرد بەشێوازی سادە و ساکار دروست بکەن (باقر، ١٩٥٥، ص١٠).

شاری کفری لەرووی کارگێڕییەوە ئەم ناوچەیە سەر بە دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانی بووە تاوەکو(١٩١٨/٤/٢٨)ز، ناوەندی قەزا بووە بە ناوی صــلاحیە، دواتر لەســەردەمی دەوڵەتی عێراقدا لەســاڵی (1921) ناوی گۆڕدرا بۆ کفری لەســەردەمی حکومەتی پاشــایەتیدا هەردوو ناحیە (شــێروانە و پێباز) پێوەلکێنرا (عبدالله، 2012، ل36)، بەگوێرەی سەرژمێری ساڵی (1947) سنوری ئیداری شارەکە لە ناوەندی شار و ناحیەکانی (شێروانە، قەرەتەپە، پێباز) پێکهاتووە، تاوەکو سەرژمیری ساڵی (1957) خرایە سەر بە پارێزگایی کەرکوک بوو، دواتر بە مەرسومی کۆماری دەخرێتە سەر پارێزگای دیالە (غفور، 2014، ص104)، دوای دامەزراندنی حکومەتی هەرێم (1992) و دامەزراندی پارێزگای کەرکوک کە ناوەندەکەی لە شــاری دەربەندیخان بوو دەخرێتە ســەر پارێزگای کەرکوک لە دوای هەڵوەشــاندنەوەی پارێزگاکە و دامەزراندنی ئیدارەی گەرمیان لەرووی کارگێرییەوە لە ئێستادا سەر بە ئیدارەی گەرمیانە و سنوری ئیداری شارەکە هەر یەکە لە ناحیەکانی (کۆکس، ســەرقەڵا، نەوجول، ئاوەسپی) سەنتەری شاری کفری لەخۆدەگرێت (تالیب، 2024، ل424)، نەخشەی (2).

سەبارەت بە دانیشتوانی ناوچەی لێکۆڵینەوە لەساڵی (2023) گەیشتۆتە (42285)کەس، بە رووبەری (5275)کم2 واتە بەڕێژەی لە (47.9%) کۆی رووبەری ســنور ئیداری گەرمیان پێکهێناوە، بە گەورەترین یەکەی کارگێڕی ئیدارەکە دادەنرێت (کریم، 2023، ل4). خشــتەی (1). هەروەها لەرووی پێکهاتەی ئاینی و نەتەوەییەوە پێکەوە ژیانی نەتەوە جیاوازەکان (کورد، عەرەب و تورکمان) سیمایەکی دیاری شاری کفرییە، پێداگری لەسەر پێکەوەژیانی ئاشتی نێوانیان دەکەن، کە لەخۆشــی و ناخۆشــیدا هاوبەشــی یەکتر و بەتەنگ یەکەوەن، ئەوەش بەهۆی پەیوەندی کۆمەڵایەتی و پرۆسەی هاوسەرگیرییەوە تێکەڵاوی زۆر دروست بووە، نەتەوەی کورد بەشێکی زۆر دانیشتوانەکەی پێکهێناوە، هەرە زۆر موسڵمانی سوننە مەزهەبن(دەلۆ، ٢٠١٩، ل ١٤٤).

دووەم: شوێنی جوگرافی و ئەسترۆنۆمی

شاری کفری یەکێکە لە شارە سەر بە ئیدارەی گەرمیان لە ناوچەیەکی دەشتایی، دەکەوێتە بەشی باشوری ڕۆژئاوای هەرێمی کوردستان و باکوری ڕۆژهەڵاتی عێراق، کە سەنتەری شاری کفری پێکدێنێت لە ڕۆژهەلات باکوری ڕۆژهەڵات ناحیەی ســەقەڵایە و لە باشــور ناحیەی جەبارە و لە بەشــی ڕۆژئاوای ناحیەی زینانە هاوســنورە لەگەڵ ناوچەی

لێکۆڵینەوە، شارەکە دەکەوێتە نێو سنوری ئیدارەی گەرمیان لە هەرێمی کوردستان، کە (47)کم لە سەنتەری ئیدارەی گەرمیانەوە دوورە (احمد، ٢٠١٨، ل١٥١)، نەخشەی(1) .

نەخشەی (1)

ناوچەی لێکۆڵینەوە بە گوێرەی عێراق و هەرێمی کوردستان و قەزای کفری

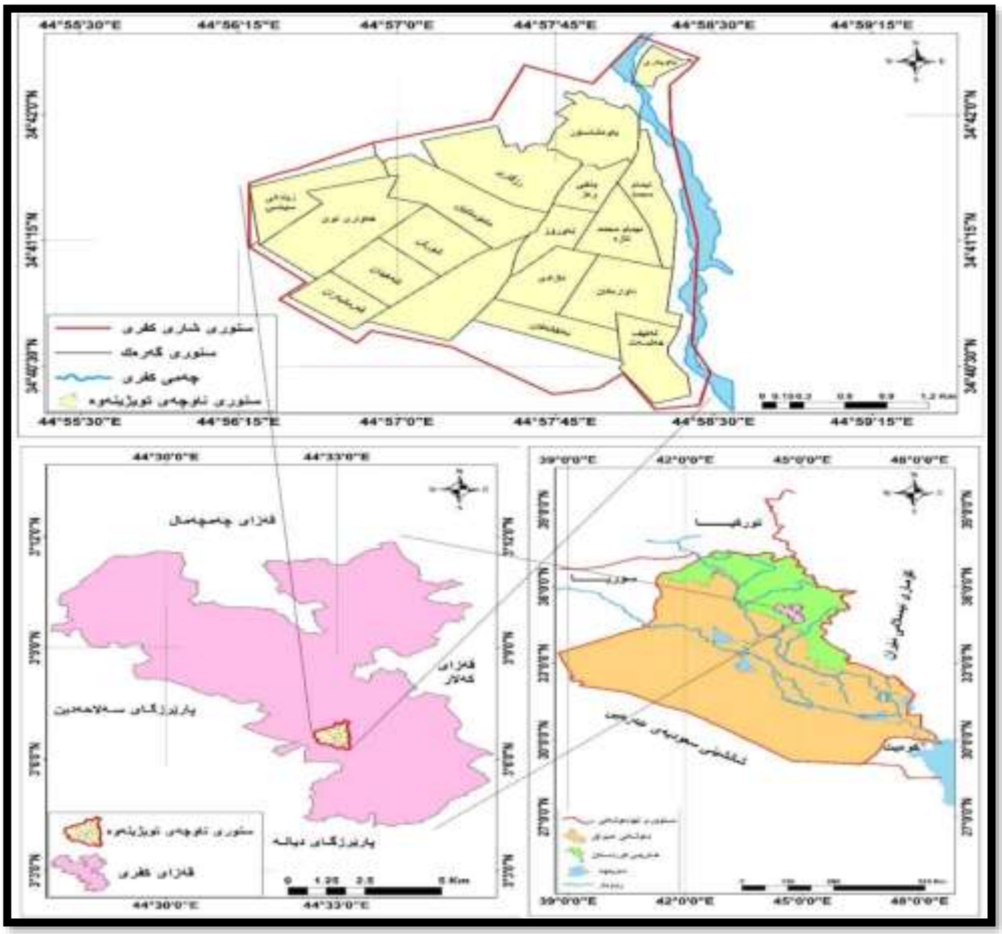

سەرچاوە : حکومەتی هەرێمی کوردستان، بەڕێوەبەرایەتی گشتی شارەوانیەکانی گەرمیان، سەرۆکایەتی شارەوانی کفری، بەشی GIS، نەخشەی بنەڕەتی شاری کفری، بڵاونەکراوە، ساڵی ٢٠٢٣.

ئەم شوێنە بایەخێکی تایبەتی بە ناوچەکە بەخشیووە بەوەی هاوسنورە لەگەڵ هەندێک ناوچە دابڕاوەکانی هەرێمی کوردستان (دوزخورماتو، جەبارە، قەرەتەپە، ...هیتر)و چەند ناحیە و قەزایەکی ئیدارەی گەرمیان و پارێزگای سلێمانی، ئەمەش پێگەییەکی ئابوری و بازرگانی گرنگی هەیە، لەبەرئەوەی چەندین رێگای گرنگی پیادا تێپەڕ دەبێت و ها سنورە لەگەڵ پارێزگاکانی تری عێراق، ئەمەش بایەخێکی زۆری دەبێت لە رووی بازرگانییەوە، چونکە کفری لە کۆندا دەوازەیەکی بازرگانی و ئابوری گرنگ بووە بۆ ئاڵوگۆڕکردنی کەلوپەل و شمەک. لەلایەکیترەوە دەتوانێت زۆرترین ژمارەی گەشتیاران بۆ خۆی ڕابکێشت لەسەر ئاستی ناوخۆ و دەرەوەی هەرێم بەتایبەتی گەشتیارانی ئێران و باشور و

ناوەراســـتی عێراق، چونکە نزیکترین مەڵبەندی گەشـــتوگوزاری شـــوێنەوارییە، بەهۆی بوونی چەندین شـــوێنەواری مێژوویی و ئاینی لەشارەکەدا.

شـوێنی ئەسـترۆنۆمی، بە تایبەتی هەڵکەوتن بەپێی بازنەکانی پانی، وەک تایبەتمەندییەتی ڕەگەزەکانی ئاوهەوا و جۆری رووەکی ســـروشـــتی و ئاژەڵی کێوی و جۆری خاکەکەی لەلایەک چالاکیە ئابوری و کۆمەڵایەتی و چۆنییەتی دابەشـــبوونی دانیشـــتوان لەلایەکیترەوە، بە هۆکارێکی کاریگەر لە دیاریکردنی ڕاواڵەتە ســـروشـــتی و مرۆییەکان دادەنرێت، کە لەو ناوچەیەدا هەیە، دواجار دەتوانین ئەو ناوچە گەشـــتوگوزارییانە دەســـتنیشـــان بکەین، کە توانای ڕاکێشانی گەشتیاریی هەیە، لەگەڵ ئەو ناوچانەی دەبنە شوێنی داواکاری لەسەر گەشتوگوزار، لەگەڵ دەستنیشانکردنی کاتی گونجاو بۆ چالاکیە گەشـتوگوزارییەکان و جۆرو شـێوازەکانی گواسـتنەوە، هەریەکە بەپێی ئارەزوو مەبەسـتی گە شتیاران (ڕە شید، 2007، ل 38). سەبارەت شاری کفری دەکەوێتە نێوان هەردوو بازنەی پانی (0"، 40'، 34°)، (0"، 42'، 34°)ی باکورو هەردوو هێڵی درێژی (30"، 56'، 44°)، (00"، 58'، 44°) خۆرهەڵات، نەخشەی(2).

نەخشەی (2)

شوێنی ئەسترۆنۆمی شاری کفری

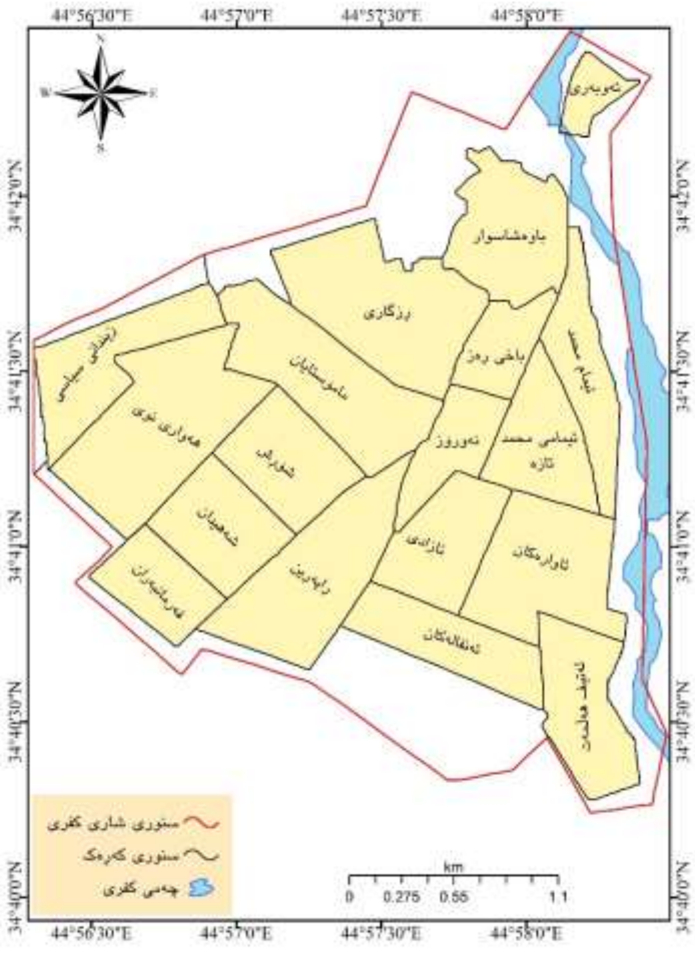

سەرچاوە کاری توێژەر پشت بەست بە بەکارهێنانی Arc GIS Arc Map V 10.2

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

سێیەم: چەمكە گشتییەكان سەبارەت بە پەرەپێدانی گەشتوگوزاری شوێنەواری و مێژووی و ئاینی

پیشەسازی گەشتوگوزاری كۆمەڵێك جۆری گەشتوگوزاری جۆراوجۆر لەخۆدەگرێت، هەریەكەیان پێداویستیی ئارەزووەكانی گەشتیار تێردەكات، ئەمەش دەوستێتە سەر سروشتی و چالاكی دامەزراوە و دامودەزگا گەشتوگوزارییەكانی ئەو وڵاتەی گەشتوگوزار بەڕێوە دەبەن.

١. **پەرەپێدانی گەشتوگوزار:** بریتییە لە كۆمەڵێك كرداری پەرەپێدان و بەرەوپێشبردنی خزمەتگوزاری و كارئاسانی دامەزراوەكان لە كەرتی گەشتوگوزار بە مەبەستی دابینكردنی سەرجەم داواكارییەكانی گەشتیاران. یان مەبەست لێی تێركردنی جەستە و دەرونی گەشتیاران لە سەرجەم پێداویستی و ئارەزووەكانیان، لە ناوچە گەشتوگوزارییەكان شوێنی مانەوەیان، فراوانكردنی هەلی زیاتر بەكارهێنانی كارئاسانی و دامەزراوە گەشتوگوزارییەكان (حسين، 2014، ص196).

٢. **گە شتوگوزاری ئاینیی:** بریتییە لە جوڵەی گە شتیاران لە شوێنی نیشتەجێ بوونیانەوە بۆ ناوچە ئاینییەكان، بەمەبەستی پەرستن یان سەردانی شوێنە ئاینیە پیرۆزەكان بۆ ماوەیەكی دیاریكراو، بەمەبەستی بەدیهێنانی ئەو ئارەزووە كەسییانەیە، كە مرۆڤ لە دەرئەنجامی ئەو كردارە، هەست بە جۆرێك لە حەسانەوەی دەروونی و جەستەیی دەكات(محمد،2023، ل13). یان گواستنەوەی گەشتیاران لە شوێنی نیشتەجێبوونیانەوە بۆ ناوچەكانی تر بە ئامانجی سەردان و گەشتی ئایینی لە ناوخۆی وڵاتدا بۆ ماوەیەك، كە پاڵنەرو خولیای ئایینی یان پابەندبوونی ئایینی بۆ ئەنجامدانی هەندێك ڕێوڕەسم پەوەست بە ئاینییەكانەوە هەیە (عجيل، 2019، ص102). كەواتە چالاكییەك یان شێوازێكە كە لە ڕێگەیەوە گەشتیاران لە ناوخۆ و دەرەوەی وڵاتەوە دەتوانن بگەنە شوێنە ئاینییەكان بە مەبەستی سەردانی ئایینی و مێژوویی گەیشتن بە لایەنە مەعنەوییەكان بە پلەی یەكەم. وەك سەردانی مككە و مەدینە پیرۆز لەلایەن مسوڵمانان، شارەكانی نەجەف، كەربەلا، گە شتیاران لە چلەی ئیمام حوسێن سەردانی دەكەن، شاری ڤاتیكان لەلایەن مەسیحەكان و مەزارگەی ئیمام كاظم لە مەشهەد، ئەوانی تر هۆكارن بۆ سەرنج ڕاكێشانی گەشتیاران.

٣. **گە شتوگوزاری شوێنەواریی و مێژوویی:** پێویستە ئاماژە بەوە بكەین شوێنی شوێنەواری ئەو شوێنەیە كە پاشماوە و شوێنەواریی و مێژووی تێدا دۆزراوەتەوە، چالاكیەكی شوێنەوارییە كە مرۆڤ لە سەردەمی كۆندا ئەنجامی داوە لە رووبەرو و مێژوو و شێوەی خۆیاندا جیاواز دەبن بە جیاوازی ئەو سروشت و شارستانیەت و سەردەمەی دەگەڕێنەوە بۆیان (مارف و ئەوانیتر، 2019، ص99). گەشتوگوزاری شوێنەواری بەشێكی گرنگە لە گەشتوگوزاری كلتوری (ڕۆشنبیری)، ئەو جۆرە گەشتیارییە كە ئامانجی دۆزینەوە و شوێنەوارە مێژوویی پاشماوەی دێرینیی كلتوری كۆن و شارستانیەت دابونەریتی نەتەوە كۆنەكانی تێدا بەرجەستە دەبێت بە شێوەیەكی سەرنجڕاكێش. بەڵام ڕێكخراوی یونسكۆ بەم شێوەیە ناساندنی بۆ كردووە: ئەم جۆرە گەشتكردنە پەیوەندی بە ئەزموونی كلتورییەوە هەیە، لەوانەش شوێنە سروشتییەكان، بینا شوێنەواری و ئاسەوارییەكان، هونەر و شێوازی ژیان و بەها و داب و نەریت و بۆنە تایبەتەكان (بوعزيز، ٢٠٢١، ص٢١٩).

کەواتە چالاکیەکە گەشـــتیار دەتوانێت لەڕێگەیەوە ژیانی گەلانی تر ئەزمون بکات و لە دابوونەریتیان تێبگات و دەستنیشانی ژینگەی فیزیکی و شوێنەوارە مێژووی و کەلتورییەکان و شوێنەوارە کۆنەکان بکات، وەک سەردانکردنی جێگا مێژوویی و پاشـــماوە دێرینەکان و ئامادەبوون لە کەرنەڤاڵ و ئاهەنگە ڕۆشـــنبیرییەکان و بەئاگابوون لە ژیانی خەڵک لە وڵاتانی ترداو لەژینگەیەکی نوێ و زانینی دابوونەریت و شـــێوازی ژیانی کۆمەڵایەتی و شـــارەســـتانی و ڕۆشنبیری لە ڕابردوو ئێستادا، بەراوردکردنیان لەگەڵ شێواز و لایەنی ژیانی و کۆمەڵایەتی گەشتیار.

4. **گەشـــتوگوزاری تاریک:** یەکێکە لەو چەمکە نوێیانەی بۆ یەکەم جار لە نەوەدەکانی ســـەدەی ڕابردوو لەلایەن هەریەک لە (جۆن لینۆنJohn Lennon) و (ماڵکۆڵۆم فۆلیMalcolm Foley) لە توێژینەوەکانیاندا بەکاریانهێناوە، پێناســـەیان کردووە بەوەی بریتییە لە ســـەردانیکردنی گەشـــتیاران بۆ ناوچە و ئەو شـــوێنانەی رووبەرووی کارەســـاتی ڕاســـتەقینە بوونەتەوە بەهۆی پلانی دووژمن کارانە، یان ڕاکێشـــانی گەشـــتیارە بۆ ئەو شـــوێنانەی کە پەیوەســـتن بە رووداوەکانی مردن و کارەســـاتی نوێ و دیاردەی مێژووییەکان (Lennon, 1996, p. 198). ئەتوانین بە چالاکیەک پێناسەی بکەین کە هەڵئەستێت بەگواستنەوەی تاک بۆ ماوەیەکی کاتی لە شوێنی نیشتەجێبوونی خۆی بۆ ناوچەیەک کە یەکێک یان زیاتر لە کردەکانی ترس و تۆقاندن و مردنی بەکۆمەڵ و جینۆساید و سزادان و لە سێدارەدانی بەکۆمەڵ یان کارەســاتی ســروشــتی وەک زەمین لەرزەو بورکان و ڕۆچوونی خاک هیتر تیایدا رووی دابێت، کە بریتییە لە حەزو خولیای گەشـــتیار بۆ ســـەردانیکردنی ئەو ناوچانەی کە بە شـــوێنەواری مردوو ناســـراون بە ئامانجی جۆراوجۆری وەک کۆکردنەوەی زانیاری یان دەربڕینی هاوخەمی بۆ کەسوکاری قوربانیان (تۆفیق، ٢٠٢٤، ل٢٣). ئەمجۆرە گەشتوگوزارە لە ئەنجامی ڕوودانی کارەســـاتی ســـروشـــتی و مرۆیی دروســـت دەبێت کە شـــوێنەوار و کاریگەری لەســـەر ناوچەکە بەجێدەهێڵێت، یادەوەری و مێژووییەکی تاریک لەســەر لە بیر و ژیانی دانیشــتوان دروســت دەکات، بۆیە گەشــتیاران ئارەزوو دەکەن سەردانی شوێنی ڕووداوەکە بکەن و وردەکاری زیاتر لەسەر شوێنەکە و جۆری کارەساتەکە بزانن.

تەوەری دووەم: دابەشبوونی جوگرافی ناوچە شوێنەوارە مێژوویی و ئاینیەکانی ناوچەی لێکۆلینەوە

شـاری کفری یەکێکە لە شـارە دێرینەکانی هەرێمی کوردسـتان و خاوەن شـارسـتانێتییەکی زۆر کۆنە و گرنگییەکی تایبەتی خۆی هەیە، چونکە مێژووی ئەم شـــارە بۆ هەزارەی چوارەمی پێش زایین دەگەڕێتەوە لەو ســـەردەمەی کە گوتییەکان تیایدا ژیاون، چەندین شـوێنەواری مێژوویی و ئاینی کەوتۆتە سـنوری شـارەکەوە کە گەواهیدەرن لەسـەر ئەوەی بەدرێژایی مێژوو ئەم ناوچەیە ئاوەدانی تێدا بووە، ئەگەر گوزەرێک بە شـــارەکەدا بکەیت و ئەبینی مۆرکێکی مێژوویی پێوە دیارە کە ئەمەش مایەیی ســـەرنجی زۆرێک لەو گەشـــتیارانەیە کە ســـەردانی ئەم شـــارەیان کردووە، بەتایبەت ئەو توێژانەی بایەخ بەو جۆرە دیاردانە دەدەن وەک پشـــپۆڕانی بواری مێژوو و شـــوێنەوار و گەشـــتوگوزار، مامۆستایان و خوێندکارانی زانکۆ، بوونی هەموو ئەو شوێنەوارانە ئاماژەیە بۆ مێژووی دێرینی شارەکە، لێردا باس لە هەندێك لە شوێنەوارە مێژوویی و ئاینییە گرنگەکانی شاری کفری دەکەین.

1. **کۆشـکی مەجید پاشـا:** یەکێکە لە شـوێنەوارە کەلەپووری و سـیاسـی و رۆشـنبیریی دێرینەکانی سـنورەکە و جێی بایەخی خەڵکی دەڤەری گەرمیان و گەشتیارانە، ئەم کۆشکە دەکەوێتە ڕۆژئاوای کفرییەوە نزیک قەیسەری کۆن

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

(مەجید پاشای قادر بەگ) بنیادی ناوە، مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەم (عبدالله وئەوانیتر، 2019، ل446)، لەسەر رووبەرێکی فراوان بونیاد نراوە زیاتر لە(800)م، کە حەوشەیەکی گەورەی هەیە و پێکهاتەی سەرەکی کۆشکەکە لە بەرد و خۆڵ و قسڵ کفری دەوروبەری بەشێوازێکی کۆنی ئەو سەردەمە دروستکراوە، نەخشەی (3) و وێنەی (1). ئەم کۆشکە لە دوو نهۆم چەند ژوورێک پێکهاتووە نهۆمی یەکەم لە دوو ژوور و هۆڵێکی گەورە پێکهاتووە لەناو ژوورەکاندا چەندین تاقی گومەزەی سەرنج ڕاکێش بەدیی دەکرێت، لەبەشی لای ڕاستی نهۆمی یەکە مدا دەرگایەک بەبەرزی (1.5)م دێتە بەردەم بەرەو ژێر زەمینەکە دەڕوات، ئەزموونێکی هونەری ئەندازیاری و تەلارسازی تیادا بەرجەستەکراوە وەکو (رووناکی هەوایی، دەلاقە) بەشێوازی ستوونی، لەبەشی رۆژهەڵات ژێر زەمینەکە دەرگایەکی تونێلی هەیە بەدرێژی نزیکەی (20)م، ئەم ژێرزەمینە شوێنی ڕێوڕەسمی یەهودییەکان بووە، کەلوپەلی تایبەت بەخۆیان تیادا ماوە پارێزراوە (بەرنامەی شوێنەوار، 6/16 /2024).

2. **سەرای کفری:** دەکەوێتە ڕۆژئاوای کفری مێژوویەکی کۆنی هەیە، لە ساڵی (1918) بەریتانیەکان دەستیان بەدروستکردنی کردووە لەسەر شێوازی بیناسازیی ئینگلیزییەکان لەساڵی (1923)تەواوبووە، تاوەکو کۆتایی حەفتاکانی سەدەی رابردوو، وەکو فەرمانگەی حکومی بەکارهاتووە، لە دوو نهۆم و حەوشەیەکی گەورە پێکهاتووە لەسەر رووبەری(2800)م و رووبەری بیناکە (600)م، شێوەیەکی لاکێشەیی هەیە، مادە پێکهێنەرەکانی بەردی داتاشراوی مەڕمەڕ و قسڵ و گەچ، ئاسن، داری جاو پێکهاتووە لە (١٦) ژوور و بینایەکی بچووک کە میچەکەی بە شێوازی گومەزی دروست کراوە و سێ ژووری هەیە، لە دەروازەیەکی سەرەکی و (19) دەرگا پێکهاتووە و هاوشێوەی سەرای سلێمانی دروستکراوە، یەکێکە لە گرنگترین شوێنەوارەکان کە سیمایەکی گرنگی کەلەپووریی هەیە بۆ راکێشانی سەرنجی گەشتیارانی ناوخۆ و بیانی(محمد، 2024، ل298). لە بەرواری (2022/1/16) بە بڕیاری حکومەتی هەرێم، ئەم سەرایە بە هەمان شێوازی بیناسازیی کۆن و بە بەکارهێنانی هەمان کەرەستەی بیناسازی نۆژەن کراوەتەوە و باخچەیەکی مۆدێرن لەبەردەمی درستکراوە (کەناڵی،Kurdistan24, 2024)، وێنەی(2). لە ئێستادا بووتە ناوەندێکی گەشتوگوزاری شوێنەواری کلتوری و کەلەپوری، چەندین گروپی گەشتیاریی و ژینگە پارێزی و خوێندکاران لە ناوچە جیاوازەکانەوە سەردانی دەکەن. جگەلەوە مانگانە چەندین چالاکی هونەری و کەلەپوری و شێوەکاری تیادا ئەنجام دەدرێت.

3. **ئاشی قازی (ئاسیاوی قازی):** دەکەوێتە دووری (٢)کم لە شاری کفری لە نێوان بەنداوی باوەشاسوار و ئارامگاکانی باوە شا سوار، مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (١٨٦٣)، لە دوو ژوورو تاوەرێکی لوولەیی بەرز پێکهاتووە بە بەرزی (٦)م، ئاشەکە لە بەرد و گەچ و قسڵ بەشێوازێکی گۆمەزەی ئەندازەیی جوان و قەشەنگ دروستکراوە، وێنەی (3). لە یەکێک لە ژوورەکاندا ئاوی رووبارەکەی پیادا تێپەڕیووە، ژوورەکەی تر تایبەت کراوە بۆ بەردی ئاشەکە، بە یەکێک لە شوێنەوارە دێرینەکان ئەژمار دەکرێت، چونکە شاری کفری ناوچەیەکی گرنگی بازرگانی و کشتوکاڵی بووە و ئەو ئاشانە ڕۆڵی گرنگی لە دابینکردنی ژیانی ئەو سەردەمەدا بینیوە (هاوسەر ، ٢٠١٩، ل ٤٤٥).

4. **قەیســەری کفری:** یەکێک لەو بازاڕانە مێژووی دروســتبوونی بۆ کۆتاییەکانی ســەدەی (19) دەگەڕێتەوە، بە دەستی وەستا سەمەد کەرکوکی بە مەبەستی بازرگانی دروستکراوە، چونکە لەو سەردەمەدا کفری ناوەندێکی گرنگی بازرگانیی بووە لە نێوان ناوچە کوردنشــینەکان و عێراق، شــوێنی کۆبونەوەی بازرگان و ئەو خەڵکانە بووە کە پێیدا گوزەریان کردووە (احمد، 2017، ل7). لەرووی ئەندازیارییەوە ســەرنجڕاکێش بووە و توانیویەتی (168) دوکان و چوار خان و چوار کاروان ســەرا و ســێ دەروازی ســەرەکی لەخۆ بگرێ، کە بۆ چەندین جۆر لە پیشــە کۆنەکانی وەك بەرگدوری، وردەواڵەفرۆش، مســگەری، ســەڕاج، پینەدۆز، هەللاج، پاڵانچی، دارتاش، ئاســنگەر، گۆزەچی و ناڵبەند و چایخانە، چێشتخانە، نانەواخانە، چەند پیشــەی دیکەبەکار هێنراون. ئەو کەرەستانە کە قەیسەری کۆنی کفریی پێی دروســت کراوە، بەگشــتی لە کەرەســتەی خۆماڵی وەك (بەردی قایم، تاوێر، گەچ و قســڵ، خوبرە) پێکهاتووە(علی، چاوپێکەتن،2024/11/28) وێنە (4). لە ئێســتادا قەیســەرییەکە بەشــێکی زۆری رووخاوە و بەشــێکی کەمی نەبێت هەمووی چۆڵ کراوە و مەترسیی داڕووخانی لەسەرە، بەهۆی گۆڕانی کەشوهەوا و کۆنیی بیناکە و نۆژەنەنەکردنەوە.

5. **ئاســکی کفری:** لە گرنگترین تەپۆڵکە شــوێنەوارییەکانی ناوچەی کفری و گەورەترینیان لەرووی قەبارەوە بە درێژیی (٤٠٠) و بەرزیی (٥٠)م، لەکۆندا ســەنتەرێك بووە بۆ ناوچەیەکی فراوان و بەدرێژایی چاخەکان چەند ناوێکی جۆراوجۆری بەخۆوە دیوە لەوانە: (کیماش، کیبرات،کبرو، لاخیرو) و بە(کفریی کۆن) ناوبراوە، لەبەرئەوەی شــوێنی کۆنی کفریی ئێســتا بووە (عزیز،٢٠١٣، ل ١٢٥)، دەکەوێتە باشــوری خۆرئاوای کفری بەدووری (7)کم، کە لە کفری نزیک دەبیتەوە گردێکی زۆر گەورە دەکەوێتە دەســتە ڕاســتەوە ئەو گردە گردی ئاســکی کفرییە، مێژووی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئاشورییەکان(مستەفا، 2022، ل845). وێنە (5)

وێنەی (1) ماڵی مجید پاشای بابان

وێنەی(2) سەرایی کفری

وێنەی (3) ئاشی قازی

وێنەی (4) قەیسەری کفری

سەرچاوەی وێنەی (4,3,2,1) بەڕێوبەرایەتی شوێنەوار و کەلەپوری کفری/ بەشی راگەیاندن

٦. **ئارامگای باوەشاسوار:** بە گۆڕستانی بناری شاخی باوەشاسوار لە کفری ناودەبرێت، لە (30-35) گومەزەی دێرینی مێژووی و شوێنەواری پێکهاتووە، مێژووەکەیان بۆ (200)ساڵ پێش ئێستا دەگەڕێتەوە سەردەمی ساسانیەکان، بوونەتە جێی سەرنجی پسپۆڕانی بواری شوێنەوارناسان و گەشتیاران. گومەزەکان لەسەر گۆڕی کەسایەتییەکان دروستکراون و هۆکارەکەی بۆ دابوونەریتی کۆمەڵایەتی دەگەڕێتەوە، لەبەرئەوەی لەو سەردەمەدا کەسوکاری مردوان بە چەند کاتژمێرێک لەسەر گۆڕەکان دەمانەوە، بۆ ئەوەی تێکەڵ و بەریەکەوتن دروست نەبێت (محمد، 2024، ل290). ئەم ئارامگایانە لەرووی هونەری بیناسازی شێوازێکی ستوونی سێ چینی تایبەتی تێدا بەکارهاتووە، بەچەندین یەکەی بیناسازی رازێنراوەتەوە وەک مقرنسات و کەوانە و تاقی داخراو....هیتر، جگە لەوەی هەموو ئارامگاکان تابلۆی تایبەت بەخۆیان هەیە لەچە ندین جۆر بەردی قایە و بەردی لمین و قسڵ گەچی بۆر دروستکراون کەنوسینی عەرەبی بەخەتی جۆراوجۆر و هەندی هێمای وەک گول و مانگ و ئەستێرەکان لەسەرە (کەناڵی گەلی کوردستان، 2023/9/15)، وێنەی (6).

٧. **گەرماوی کفری (پاشا):** بە یەکەم گەرماوی ژێر زەوی دادەنرێت لە هەرێمی کوردستان، دەکەوێتە باکوری کفری لە نزیک کۆ شکی مەجید پا شای بابان و قەیسەریی کۆن کفری، مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ناوەڕا ستی سەدەی نۆزدەهەم، لەسەر دەستی بابانیەکان دروستیان کراوە، چونکە لەو سەردەمە کفری بەهۆی بوونی قەیسەریی تیایدا ناوەندێکی گرنگی بازرگانی بووە، بازرگانەکانی گەرمیان و سلێمانی و بەغدا لە کاتی سەردانیان بۆ کفری، لەو گەرماوە خۆیان شۆریوە. شێوازی دروستکردنی گەرماوەکە گۆمەزە و رووبەرەکەی(١٠٠)م2 پێکهاتووە لە ژوورێک و هۆڵێکی گەورە بۆ پێشوازی و خۆگۆڕین، کە تیایدا شەش ژووری خۆشووشتن هەن و قەبارەی هەر یەکەیان پانی و درێژییەکەی (٢)م، هەر ژوورێک سێ لای داخراو و یەک لای کراوەیە و لە هەر ژوورێکدا تەنیا شوێنی دوو کەس دەبێتەوە، هەر ژوورێک(٢) حەوزی بچووکی تێدایە، لەگەڵ بۆریی ئاوی سارد و گەرم (کەناڵی ئاسمانی رووداو،sep,25 2021) لە ناوەڕاستی هۆڵەکە سەکۆیەکە کە شوێنی مەساج و لیفکەلێدان بووە، هەروەها ژووری حەوتەم لەنێو هەمان هۆڵ، شوێنی حەوزی ئاوی گەرم بووە، کە بە نەوتی ڕەشی کفری لەگەڵ دار، ئاوەکە گەرم کراوە، ئاوی گەر ماوەکە لە کارێزەکانی کفری دابنیکراوە، ئەم گەرماوە تاوەکو ساڵی (2003) بەکارهاتووە (ماڵپەڕی باسنیوز، 2023/05/13).

بەڵام لە ئێستادا ناوەوەی گەرماوەکە بە چەندین تابلۆی هونەری و کەلەپوری هونەرمەندان ڕازاوەتەوە، کە گوزارشت لە ژیانی ئەو سەردەمی کفری دەکات توانیی ببێتە جێی سەرنجی گەشتیارانی ناوخۆ و بیانی، وێنەی (7).

وێنەی (5) ئاسکی کفری

وێنەی (6) ئارامگای باوەشاسوار

سەرچاوەی وێنەی (6,5) بەڕێوبەرایەتی شوێنەوار و کەلەپوری کفری/ بەشی ڕاگەیاندن

٨. **خانووە کەلەپورییەکانی کفری:** ئەم خانوانە بە کۆمەڵێک یەکەی بیناسازیی زەخرەفی گرنگ ڕازێنراونەتەوە، جگە لەمەش هەندێک لە خانووەکان لە رابردوودا کۆمەڵێک یادگاری و ڕووداوی سیاسی و ڕۆشنبیری و هونەرییان بە خۆیانەوە بینیوە(حەمید، 2024، ل12)، کە لەئێستادا جگە لە گرنگیبە شوێنەوارییەکەی گرنگییەکی گەشتیاریان هەیە، ژمارەیان زیاتر لە (20) خانوویی کەلەپورییە بە نموونە ماڵی (إبراهيم چەخماخچی) لەساڵی (2023) نۆژەنکراوە، بووتە ناوەندیک بۆ ئەمجا مدانی چەندین چالاکی هونەری و کەلەپوری وێنەی (8). هەروەها سەید (موحسین أغا) کفری بووەتە مۆزەخانەی کلتوری چەندین پارچە و ئاسەواری دەگمەن و ناوازەو قەشەنگ تێدا پارێزراوە بەشێوازێکی جوان نمایشکراوە، هاوکات ماڵی (داود زەریفە) کە خانووی جولەکەکان بووە، هەروەها خانووی (ئەنوەر حسن فەندی) کە مێژووە کەی بۆ (100) ساڵ دەگەڕێتەوە لە دوو نهۆم پێکهاتووە وێنەی(9). ئەمە جگە لە خانووی (حسێن اغا) یان ژێر تاقی کفری (تەقاڵتی) وێنەی (10).

٩. **مۆزەخانەی کلتوری کفری:** دەکەوێتە ڕۆژئاوای شاری کفرییەوە، لەسەر ڕووبەری (1000)م دروستکراوە لە ساڵی (2015)، تەمەنی بیناکە زیاتر (100) ساڵ دەبێت، پێشتر وەک بنکەی پۆستە و گەیاندنی شاری کفری بەکارهاتووە، وێنەی (11). پێکهاتووە لە حەوشەیەک و (12) ژوور کە هەر ژوورێک تایبەت کراوە بە نیمایشکردنی جۆرێک لە کەرەستەی کەلەپوریی و جلووبەرگی کوردی پیاوان و ئافرەتان کە لەوێ بە ڕەنگ و قەبارەی جیاواز دەبینرێت و جوانییەکی تایبەتی بە ژوورەکە بەخشیوە. لە بەشە جیاوازەکانی ئەم مۆزەخانەیە چەند ژوورێکی تایبەت هەیە کە بۆ پاراستن و پشاندان و ناساندنی ئامێرە کۆن و سەرەتاییەکانی تەلەفیزۆن و ڕادیۆ و چنینی فەرش و جاجم و پیشە کۆنە کوردییەکان و کۆمەڵێک کەرەستەی کاری جووتیاری و کێڵانی زەوی و تەرازووی بەقاڵی و ئاشی بەردین و بێژینگ دانراوە، مێژوویی تەمەنی کەرەستەکانی ناو ئەم مۆزەخانەیە لە نێوان (50 -200) ساڵ دەگەڕێتەوە . (عوسمان، چاوپێکەوتن، ٢٠٢٤/١١/٢٦)، ئەم مۆزەخانەیە لەئێستادا چەندین چالاکی کەلەپوریی و هونەری و کوردەواری وەک شەوچەرە و فێستیڤاڵ و مەقامات و خەنەبەندان و کۆڕی بڵاوکردنەوەی کتێب و دروستکردنی خواردنی

کوردەواری و گۆرانی گوتن و مۆسیقاژەنین تیادا پێشکەش دەکرێت، ڕۆژانە پێشوازی لە میوان و گەشتیاری زۆر دەکات کە لە هەموو چین و توێژەکان ناوچەکە و دەوروبەری پێکهاتوون.

وێنەی (7) گەرماوی کفری

وێنەی (8) إبراهیم چەخماخچی

وێنەی (9) خانووی حسن فەندی

وێنەی (10) ژێرتاقی کفری (تەقاڵتی)

سەرچاوە: وێنەی (10,9,8,7) بەڕێوبەرایەتی شوێنەوار و کەلەپوری کفری/ بەشی ڕاگەیاندن

١٠. **گۆڕ گردۆڵکەی سەرقەڵا:** ئەم گۆڕە دەکەوێتە باکوری خۆرهەڵاتی سەرقەڵا سەنتەری شاری کفری بە دووری نزیکەی(11)کم لە باکوری ڕۆژئاوای شاری کەلار ، مێژووی بیناسازیی ئەم گۆڕە بۆ سەردەمی ئەشکانییەکان دەگەڕێتەوە، لە (٥٧ پ زبۆ ٢٠٧ ز)، گۆڕەکە بە گشتی لە خشتی سوور و قسڵ و گەچی ئەو سەردەمە دروست کراوە، لە ژوورێکی لاکێشەیی شێوە کەوانەییە لەسەر تەپۆلکەیەکی سروشتی بە خۆڵ و بەردی داپۆشراو، ئەم گۆڕە کۆمەڵێک پاشماوەی قورین و کەرەستەی کانزایی و خشڵ ژمارەیەک لە پاشماوەی ئەشکانیەکان دۆزراوەتەوە. ئەمە جگە لە دەرهێنانی ئێسک و برە پارەیەک و پارچە زێڕی لە شێوەی تەنەکە و گۆزە و پەرداخی رووپۆشکراو لەگەڵ کۆمەڵێک پارچە شوێنەواری وەک (مستیلە، بازنە و گوارەی زێڕ، دراوی سکە و کەمۆڵەی شووشەیی)، لەنێو گۆڕەکە دۆزراونەتەوە. لە ساڵی (٢٠١٣) لەلایەن بەڕێوەبەرایەتیی شوێنەواری گەرمیان، نۆژەنکراوەتەوە بە مەبەستی پاراستنی ئاشنابوونی زیاتری گەشیاران بە مێژووی شوێنەوارەکانی ناوچەکە(مەجید، چاوپێکەوتن، 2024/12/8)، وێنە (12).

نەخشەی (3)

دابەشبوونی جوگرافی شوێنەوارە مێژوویی و ئاینیەکانی شاری کفری

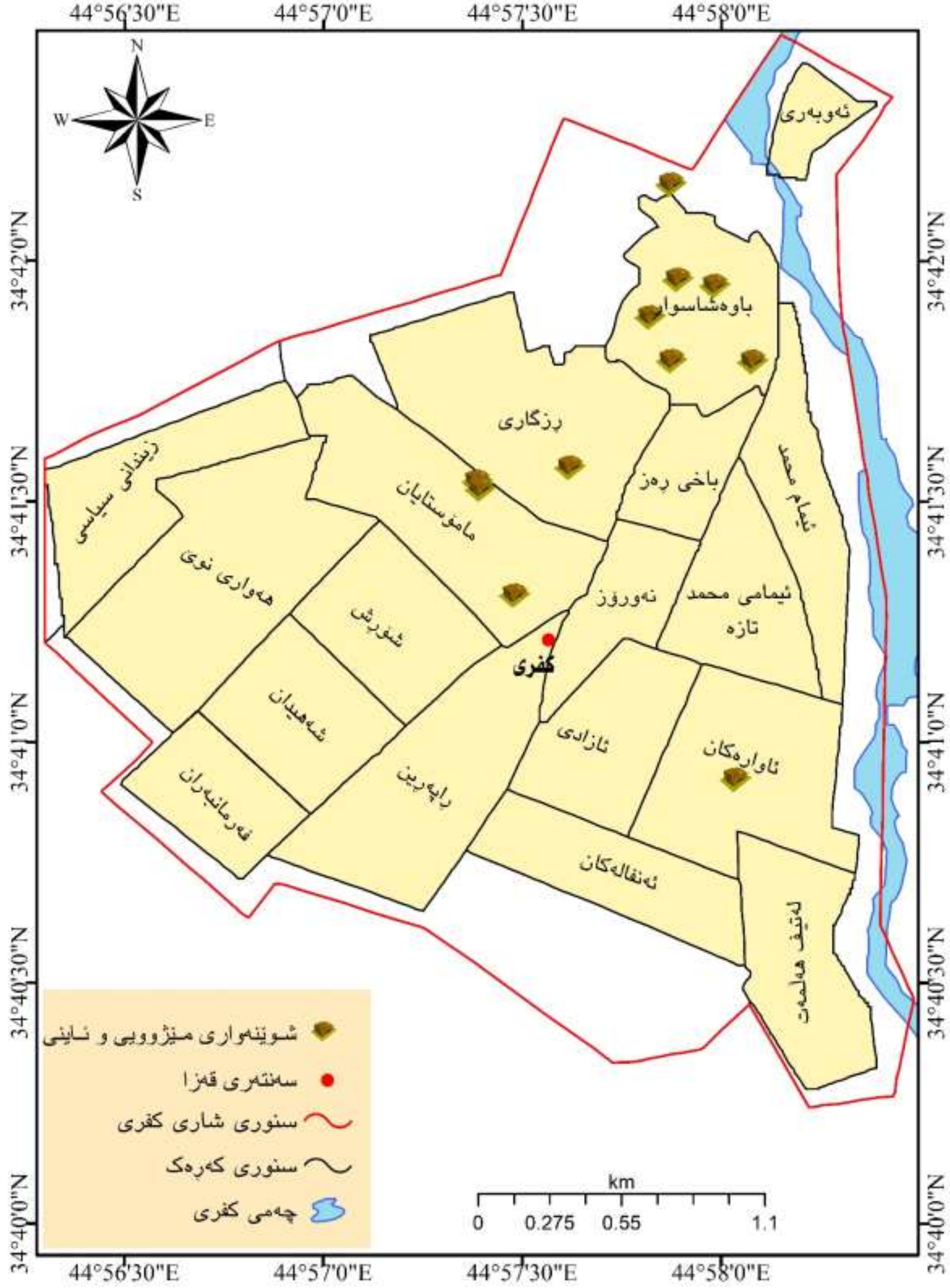

سەرچاوە کاری توێژەر پشت بەست بە بەکارهێنانی Arc GIS Arc Map V 10.2

هەروەها جگە لەوانەی باسمانکرد چەندین گرد و تەپۆڵکەی تری شوێنەواری لەناوچەکە هەیە لەوانە (قەرە ئۆغڵان) دەکەوێتە رۆژهەڵاتی کفری مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ساسانییەکان، کە ژمارەیەک کەلاوەی شوێنەوارییین پاشــماوەی خانووەکان لە بەرد و گەچ و نەخش و نیگاری گەچ کاری دەبینرێت، بەمەبەســتی پاراســتی پەریژین بە دەوری شوێنەوار قەرەئۆغلان کراوە. بە دووری (5)کم لە باکوری کفرییەوە گردێکی شوێنەوار هەیە کە پێی دەگوترێت قەڵای کچان، هەروەها گاورتەپە لە گوندی(عەین فارس) و تەپەی شۆر لەگوندی (زەرداوی گەورە) تەپەی(حەلاوە)نزيك گوندی (کەشــکۆڵی تازە)و تەپۆڵکەی(خاتوونە) لە گوندی (کنگربان) ئەمانە بەکۆنترین شــوێنەوارەکانی شــاری کفری دەژمێردرێن، چونکە مێژوویان بۆ چاخەکانی کۆنەکانی مێژوو دەگەڕێتەوە. تەپۆڵکەکانی تەلنەقاڕ لە گوندی(تەلنەقاڕ) و محمد تەپەســی لە گوندی (یەنگیجە) مێژووەکەی بۆ چاخی (٥٢٠٠-٤٥٠٠ پ.ز)دەگەڕێتەوە. یان (گۆرە دەخمەکە)، مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ پێش ســەردەمی زەردەشــتیەکان، بەشــێوەیەکی تاڕادەیەک ئەندازەیی دروســتکراوە، لە ناوەڕاستی گۆڕەکەدا چاڵێک بوونی هەیە، بۆ گەیشتن بەم گۆڕە چەند پلیکانەیەک دروستکراوە، لەتەنیش گۆڕەکەش وەک ناوچەیەکی شوێنەواری پەیکەری پاشایەک دروستکراوە (علی، چاوپێکەوتن، 2024/12/7).

وێنەی (11) مۆزەخانەی کلتوری کفری

سەرچاوە: سۆران عوسمان: بەڕێوبەری مۆزەخانەی کفری

وێنەی(12) گۆڕگردۆڵکەی سەرقەڵا

عوبێد محمد: بەڕیوبەری شوێنەواری و کەلەپوری کفری

تەوەری ســێیەم: گرفتەکـانی بەردەم پەرەپێـدانی نـاوچە شــوێنەوارە مێژوویی و ئـاینیەکـان و چۆنیەتی پەرەپێدانیان لەرووی گەشتوگوزارەوە:

یەکەم: گرفتەکانی بەردەم پەرەپێدانی ناوچە شوێنەوارە مێژوویی و ئاینیەکان لەرووی گەشتوگوزارەوە:

دوای روونکردنەوەی بەشــێک لەو شــوێنەواری مێژوویی و ئاینیەکان کە دەکەونە شــاری کفری، روون بۆوە کە ســەرەڕای نۆژەنکردنەوەی بەشــێکی زۆر کەمیان، بەشــێکی زۆریان بەدەســت کەموکورتییەکی روون و ئاشــکراوە دەناڵێنن، لە گرنگترین ئەو کێشە و ئاستەنگانەی کە رێگریی لە پرۆسەی پەرەپێدان دەکەن ئەمانەن(علی، چاوپێکەوتن، 2024/12/7):

1. پشتگوێخستنی شوێنەوارە مێژوویی و ئاینیەکان لە شارەکەدا هەن، گرنگی پێنەدانیان لەلایەن حکومەت، وەك ماڵی مەجید پاشا، مالی داود زەریفە، قەیسەرەی کفری، گۆمەزەکە و ژمارەیەکی دیکەی خانووی کەلەپوری، بەهۆی پشتگوێ خستنیان و ئاوەڕلێنەدانەوەیان لەلایەن حکومەتی هەرێمەوە بەرەو لەناوچوون دەچن و بەشێکی زۆریان رووخاون، بۆیە دەکرێت بکرێنە شوێنکی گەشتوگوزاری گرنگ چەندین پرۆژەی گەشتوگوزاری و کەلەپوری تێدا دروست بکرێت.

2. یەکێکی ترە لە گرفتە کان کۆنی بینا کان، چونکە بەشێکی زۆری بنە ما شوێنەواری و مێژوویی خانووە کەلەپورییەکان بەهۆی کۆنی مێژووییان بەشێکیان رووخاون، بەهۆی هۆکارە سروشتییەکان و کەمتەرخەمی لە پاراستنی، ئەو بەشەی ماوە مەترسی رووخانی زۆری لەسەرە، چونکە حکومەت کاری پاراستنیان بۆ ناکات.

3. هاوکاری نەکردنی کەرتی تایبەت لە بوژانەوەی ناوچە شوێنەواری و مێژووییەکان، بەشێکی زۆری شوێنەوارەکانی لەبەر نەبوونی بودجە بەرەو لەناوچوون دەچن یاخود بوونەتە شوێنی فڕێدانی زبڵ و خاشاک، لەباشترین دۆخیشدا ئەگەر نۆژەن بکرێنەوە لەسەر بودجەی شەخسی نۆژەن دەکرێنەوە، تاوەکو ئەوەی بتوانن بکرێنە ناوچەیەکی گەشتوگوزاری شوێنەواری چەندین خزمەتگوزاری گەشتیاری تێادا دروست بکرێت.

4. کێشەی فرۆشتن و رووخاندنی خانووە کەلەپورییەکان لەلایەن خاوەنەکانیان، لە ناوچەی لێکۆڵینەوە زۆرینەی ئەو خانووانەی کە دانراون بۆ فرۆشتن، چۆڵکراون، خانووەکان چوونەتە چوارچێوەی خانووی کەلەپوری، بەهۆی کۆنیەکەیەوە، بەڵام کاری نۆژەنکردنەوەیان بۆ نەکراو، یان ئەو خانووە کەلەپورییانەن کە لە کفری هەن موڵکی خەڵکن، خەڵك قبووڵی نییە بێ قەرەبووکردنەوە بۆیان نۆژەن بکرێتەوە و خۆشی ئامادە نیین بۆ ئەوەی بکرێنە شوێنکی گەشتوگوزاری کلتوریی تایبەت، بۆ ئەوەی سەرنجی زۆرتین ژمارەی گەشتیارانی ناوخۆ و بیانی ڕابکێشێت.

5. نەبوونی ڕێبەری گەشتیاری شوێنەواری و دیارینەکردنی شوێنە شوێنەوارییەکان وەکو ناوچەیەکی گە شتوگوزاری، چونکە لە زۆربەی وڵاتانی جیهان دە ست نیشانی ناوچە شوێنەوارییەکان دەکات و دەبێتە فاکتەرێکی بەهێز بۆ راکێشانی گەشتیاران. جگەلەوەی ژمارەیەک لەو شوێنەوارانە لەلایەن گەشتیارانەوە نەناسێنراون.

6. تا ئێستا بەشێکی زۆری شوێنەوارەکان کنە و پشکنین و هەڵکەندنی شوێنەوارییان بۆ ئەنجام نەدراوە. هەروەها تەرخاننەکردنی بودجەیەک لەلایەن لایەنە پەیوەندیدارەکانەوە بۆ ئاشکراکردن مێژووەکەیان بۆ چی سەردەمێک دەگەڕێتەوە.

7. تاوەکو ئێستا نەتوانراوە ئەو شوێنەوارە دێرینانەی کە لە شاری کفری هەیە، وەک سامانێکی نەتەوەیی بپارێزرێن و بکرێنە سەرچاوەیەکیش بۆ توێژینەوە مێژووییەکان و ڕاکێشانی گەشتیاران.

8. ناوهاوسەنگی حکومەت لە تەرخانکردنی بودجە و نۆژەنکردنەوەی شوێنەوارە مێژوویی و ئاینیەکان شاری کفری، بە بەراورد بە شوێنەواری پارێزگاکان، بە نموونە ئەوەندەی کە گرنگی دراوە بە نۆژەنکردنەوەی سەرایی سلێمانی و قەڵایی هەولێر، نیوئەوەندە گرنگی نەدراوە بە شوێنەوارەکانی شارەکە.

دووەم: چۆنیەتی پەرەپێدانی ناوچە شوێنەوارە مێژوویی و ئاینی و ئاینیەکان لەرووی گەشتوگوزارییەوە:

شاری كفری خاوەنی چەندین ناوچەی شوێنەوارە مێژوویی و ئاینی گە شتیاری سەرنجڕاكێشە، كە شان بە شانی ناوچەكانی تر دەتوانرێت بكرێنە ناوچەییەكی گەشتوگوزاری شوێنەواری نموونەیی، بەڵام تاوەكو ئێستا نەتوانراوە بەشێوەیەكی نموونەیی سوودیان لێ وەربگیرێت بۆ خزمەتی گەشتوگوزار، یان بۆ ئەوەی شارستانیەت و مێژووی باب و باپیرانی خۆیان زیاتر بە گەشتیاران بناسێنن و بیكەن بەیەكێك لە سەرچاوەكانی داهات بۆ دانیشتوانی شارەكە (یوسف و ئەوانیتر، 2023، ل787). لێرەدا بە گرتنەبەری ئەم هەنگاوانە دەتوانرێت گەشتوگوزاری شوێنەواری و مێژوویی بەهێزتر بكەین بۆ چالاكییە گەشتوگوزارییەكان ئەوانیش:

١. نۆژەنكردنەوەی شوێنەوارەكان بەگشتی و قەیسەریی كفری بەتایبەتی بە كەرەستەی سەرەتایی ناوچەكە، وەك بازاڕە جیهانییەكانی لێ بێت و خاوەن سیستەمی ساردكەرەوە و گەرمكەرەوەی ناوەندی بێت، لەگەڵ سیستەمی كارەبا و ئەنتەرنێت و ئاوەڕۆی داپۆشراو، هەموو ئەمانە سەرنجی خەڵكی ناوخۆ و گەشتیاران بۆ جوانی قەیسەرییەكە و شێوازی ئەندازیارییەكەی ڕادەكێشێت، تاكو سەرلەنوێ قەرەباڵغی رووی تێ بكات و ببێتە شوێنكی جوڵەی گەشتیاری.

2. دانای میكانیزمی پێویست بۆ ناساندن و بەبازاڕكردنی گەشتیاری شوێنەوارەكان، چونكە دوای نۆژەنكردنەوەی شوێنەوارەكان پێویستیان بە پاراستن و خزمەتگوزاری كارگێڕی بۆ میوانان و گەشتیاران هەیە، بۆیە پێویستە هەماهەنگی لە نێوان بەڕێوبەرایەتی گشتی شوێنەوار و بەڕێوبەریەتی گەشتوگوزاری كفری هەبێت بۆ ناساندن و بەڕێوبردنی ئەو شوێنانەی نۆژەنكراونەتەوە یان لە داهاتوودا نۆژەنكردنەوەیان تەواو دەبێت.

3. پێویستە گەشتی زانستی بۆ خوێندكارانی زانكۆ و پەیمانگاكان ئەنجام بدرێت بۆ ئەو شوێنەوارانە بۆ ئەوەی ئەندامانی كۆمەڵگا ئاگاداری مێژوو كلتوریی خۆیان بن.

4. بڵاوكردنەوەی هۆشیاری گەشتیاری لای هاووڵاتیان لە گرنگی و بەهای شوێنەوارە مێژوو و كەلەپوورییەكان لە ڕوانگەی گەشتوگوزارەوە، چونكە دروستكردنی بنەمایەكی كۆمەڵایەتی دروستە بۆ گەشتوگوزاری كلتوری لەو ناوچانەی كە شوێنی مێژوویی و شوێنەواریی و ئاینییەكانی تێدایە دەبێتە هۆكارێكی هاندەر بۆ پەرەپێدانی گەشتوگوزار، بەتایبەتی ئەوانەی لەسەر بنەمای ئەم شوێنە سەرنجڕاكێشانە دامەزراون.

5. گرنگیدان زیاتر بە میدیای گەشتوگوزاری شوێنەواری لە ڕێگەی فیلم و زنجیرە دۆكۆمێنتاری و پەخشكردنی گۆرانی مۆزیكی كوردی، هەر چالاكیەكی میدیایی بۆ ناساندنی واقیعی گەشتیاری ناوچەكە باشترە بە زمانێكی نێودەوڵەتی بێت، جگە لە بەكارهێنانی زمانی كوردی و عەرەبی كە زمانی فەرمی هەرێم و عێراقە.

6. دروستكردنی پرۆژەی خزمەتگوزاری گەشتیاری لەڕێگەی كەرتی تایبەت، دەبێتە فاكتەرێكی بنچینەیی بۆ فروانكردنی ناوچە گەشتوگوزاییەكان و راكێشانی سەرنجی گەشتیاران، دەستەبەركردنی شوێنە حەوانەوە بە شیوەیەكی سەردەمیانە.

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

دەرئەنجام

١.	شاری کفری خاوەن شارستانێتێکی زۆر کۆنە و گرنگییەکی تایبەتی خۆی هەیە، لە کۆندا ناوچەیەکی بازرگانی و ئابوری گرنگ بووە بۆ ساغکردنەوەی بەروبوومی کشتوکاڵی و ئاژەڵداری خەڵکی ناوچەکە و ناوچەکانی دەوروبەری خۆی، لەبەرئەوەی چەندین رێگای گرنگی پیادا تێپەڕ دەبێت و هاسنورە لەگەڵ پارێزگاکانی تری عێراق، ئەمەش بایەخێکی زۆری دەبێت لە رووی بازرگانییەوە.

٢.	خاوەنی چەندین پاشماوەی شوێنەواری مێژوویی و ئاینی کۆن لەخۆدەگرێت کە مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئاشوری و فارسە ئەخمینییەکان، تایبەتمەندن بە دیمەنە سەرسوڕهێنەرەکان کە گەشتیارانی هەرێمی کوردستان و عێراق بۆ لای خۆیان ڕادەکێشن، بەڵام بۆ گەشتوگوزار بەکارنەهاتوون.

٣.	بە شێکی زۆر لە شوێنەوارە مێژوویی و ئاینیەکانی ناوچەکە بەهۆی پشتگوێ خستنیان و ئاوەڕلێنەدانەوەیان لەلایەن حکومەتی هەرێمەوە بەرەو لەناوچوون دەچن و بە شێکی زۆریان رووخاون،، بەهۆی هۆکارە سرو شتییەکان و کەمتەرخەمی لە پاراستنی.

٤.	پرۆسەی کنە و پشکنین بۆ بەشێکی زۆر شوێنەوارە مێژووییەکان ئەنجام نەدراوە، ئەمەش گرفت لەبەردەم پرۆسەی پەرەپێدانی گەشتیاری دروست دەکات.

٥.	گرنگی پێنەدانیان لەلایەن حکومەت تەرخان نەکردنی بودجە پێویست بۆ نۆژەنکردنەوەی شوێنەوارە مێژوویی و کەلەپورییەکان.

٦.	دابەشبوونی ناوچە شوێنەوارەیی و مێژوویی و ئاینیەکان بە جۆرێک لەیەکەوە نزیکە، کە گەشتیار دەتوانێت لە ماوەیەکی کەمدا سەردانی زۆربەی شوێنەوارەکان بکات بە تێچوویەکی کەم.

ڕاسپاردەکان

1.	نۆژەنکردنەوە شوێنەوارەکان بەمەبەستی پاراستن و ناساندنیان بە گەشتیاران لە ڕێگەی تابلۆی زانیاری و پۆستەر و پروشە ڕیکلامی ئەنتەرنێت و کەناڵەکانی راگەیاندنەوە.

2.	هاندانی کەرتی تایبەت و وەبەرهێنەرانی ناوخۆ و بیانی کە سەردانی شوێنەوارە مێژوویی و ئاینیەکان بکەن بەمەبەستی نۆژەندکردنەوەیان، بەهۆی گرنگییەکی ژیانی ئەم کەرتە لە هەر چالاکیەکی ئابووری. بۆیە دەبێت کار بۆ هاندانی کەرتی تایبەت بکرێت بۆ وەبەرهێنان لەم جۆرە چالاکییە گەشتیارییەدا.

3.	گرنگیدان بە گەشتوگوزار بەگشتی و گەشتوگوزاری شوێنەواریی و مێژوویی ئاینی بەتایبەتی، چونکە شارەکە دەوڵەمەندە بە چەندین شوێنی شوێنەواری دەتوانرێت لە ڕێگەیەوە چالاکی گەشتیاریی پەرەی پێبدرێت و لەرووی ئابورییەوە سوودیی زۆر دەبێت بۆ دانیشتوانی ناوچەکە.

4.	دانانی ڕێبەری گەشتیاریی شوێنەواری لەناو پێگە شوێنەوارییەکان، ئەمەش یارمەتیدەرە بۆ ناساندنی شوێنەوارەکان بە گەشتیاران لە ڕێگەی ئەپڵیکەشن و دیارکردنیان لەسەر نەخشە.

5.	دامەزراندنی چەند پرۆژەیەکی گەشتیاریی لە نزیک ناوچە شوێنەوارییەکان.

6. گرنگیدان بە توێژینەوە کنە و پشکنینی شوێنەوارەکان.

سەرچاوەکان

یەکەم: سەرچاوە کوردییەکان

أ. کتێب

1. عبداللە، صلاح الدین عبدالحمید، شاری کفری لە تەرازوی ڕەسەنایەتی شارستانیەتدا، سلێمانی، چاپی دووەم، 2012.

2. ڕەشید، شیروان عمر، بنەماکانی جوگرافیەکانی پەرەپێدانی گەشتوگوزار لە پارێزگای سلێمانی، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2007.

3. عزیز، سهیل خورشید، مێژووی ناوچەی کفری، سلێمانی، چاپخانەی یاد، چاپی یەکەم، 2013.

ب. نامەی ماستەرو دکتۆرا و گۆڤاری زانستی

1. محمد، عدنان علی، توانستەکانی پەرەپێدانی گەشتوگوزاریی ئاینی لە هەرێمی کوردستان دا، ماستەرنامە(بڵاونەکراوە)، زانکۆی سلێمانی، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، 2023.

2. علی، صلاح الدین حسن، توانستەکانی پەرەپێدانی گە شتوگوزاریی شوێنەواری و مێژووی ئاینی لە پارێزگای سلێمانی، ماستەرنامە(بڵاونەکراوە)، زانکۆی سلێمانی، کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، 2023.

3. کریم، محمد مهدی، شیکردنەوەیەکی جوگرافی بۆ دانیشتوان و پەرەپێدانی مرۆیی لە ئیداری گەرمیان، دکتۆرانامە(بڵاونەکراوە)، زانکۆی سلێمانی، کۆلیجی زانستە مرۆڤایەتیەکان، 2024.

4. عبداللە و ئەوانیتر، هاوسەر ابراهیم کاکە، شیکردنەوەی جوگرافی بۆ پەرەپێدانی کەرتی گەشتوگوزار لە شاری کفری، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، 2019.

5. کریم، محمد مهدی و تالیب، جەزا تۆفیق، جیۆدیمۆگرافی و دابەشبوونی دانیشتوانی گەرمیان، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین.

6. مارف، شەماڵ علی، ئەوانیتر، بایەخی بنەما مێژوویی و شوێنەواری و ئایینەکان لە هەورامان بە بەکارهێنانی GIS، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، بەشی (B)زانستە مرۆڤایەتییەکان، ژمارە 60، 2019.

7. احمد، ئامانج فواد شێوازەکانی دابەشبوونی شوێنی نشینگە دێهاتییەکانی قەزای کفری، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، 2018.

8. تۆفیق، عارف، شەماڵ علی و کامەران محمد، توانستەکانی پەرەپێدانی (گەشتوگوزاری تاریک) لە شاری هەڵەبجە (مۆنۆمێنتی هەڵەبجە بەنموونە)، گۆڤاری کوردستانی بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، 2024.

٩. یوسف و ئەوانیتر، ئەژین ئەنوەر، دابەشبوونی جوگرافی ناوچە شوێنەوارییەکان و چۆنیەتی پەرەپێدانیان لە قەزای رانیە (لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای گەشتوگوزار)، گۆڤاری زانکۆ راپەڕین، 2023.

10. دەلۆ، حسێن ئیسماعیل خان، ناوچەی کفری لە نێوان ساڵانی (١٩٤٥-١٩٦٣) توێژینەوەیەکی مێژووییە لە بارودۆخی سیاسی، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، 2019.

11. محمد، چرا خان أحمد حمه و یادگار علی، ڕۆڵی فەیسبووک لە پاراستنی کەلەپوورە بیناکردەکانی سنوری ئیدارەی گەرمیان، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، 2024.

12. مستەفا، سۆران کەریم، ناوچەی گەرمیان لە نیگای بەشێک لە گەریدەو کوردناسانەوە (کەرکوک، دوزخورماتوو، کفری، خانەقین)، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، 2022.

ت. سەرچاوە کوردییەکانی تر

1. کەناڵی Kurdistan24, T. V مێژووی ولاتەکەت بناسە (چی لەبارەی سەرای کۆنی) کفری دەزانی، 2024/2/5.

2. حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی پلاندانان، بەرێوبەرایەتی ئاماری سلێمانی، ڕاپۆرتی ئاماری دیمۆگرافی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی و هەڵەبجە و ئیدارەکان، 2020-2019.

3. کەناڵی ئاسمانی ڕووداو، بەرنامەی گەرماوی مێژوویی پاشا لە کفری، Sep 25, 2021

4. احمد، خۆگر، کفری، شوێنەوارێکی دێرین لە مەترسی لەناوچوندایە، ماڵپەڕی ڕۆژنیوز - ٢٦-٠٦-٢٠١٧

5. کەناڵی ئاسمانی گەلی کوردستان، گۆڕستانی بناری شاخی باوەشاسوار چەندین گومەزی کۆنی تێدایە، 2023/9/15

6. ماڵپەڕی باسنویس، گەرماوی پاشا لە کفری تاکە گەرماوی ژێرزەوییە و پێویستی بە نۆژەنکردنەوەیە، ٢٠٢٣/٠٥/١٣

7. کەناڵی ئاسمانی ستێرک، بەرنامەی شوێنەوار لە(کۆشکی مەجید پاشا) لە کفری، ٦/١٦/ ٢٠٢٤

8. حەمید، ڕەحیم مەلا، کورتەیەك دەربارەی گرنگترین شوێنەوارە دێرینەکانی قەزای کفری، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (9228)، 8/11/ ٢٠٢٤.

9. عوسمان، سۆران، بەرێوبەری مۆزەخانەی کولتوریی شار لە کفری، چاوپێکەوتن ٢٠٢٤/١١/٢٦

10. محمد، عوبێد، شوێنەوارە مێژووییەکان، بەرێوبەری شوێنەواری و کەلەپوری کفری، چاوپێکەوتن ٢٠٢٤/١١/٢٦

11. مەجید، ئارام محمد، ئەندازیاری تەلارسازی لە بەرێوبەرایەتی شوێنەوارو کەلەپوری گەرمیان، چاوپێکەوتن ٢٠٢٤/12/8

دووەم: سەرچاوە عەرەبیەکان

أ. کتێب

1. محمد، خەلیل إسماعیل، دهوک-نینوي دراسات في الخصائص الديمغرافية للسكان، مركز كردستان للدراسات الإستراتيجية الأزهر، 2005.

2. باقر، طه، مقدمة في تأريخ الحضارات القديمة، شركة التجارة والطباعة المحدودة، بغداد، 1955.

3. غفور، عبدالله، التشكيلات إدارية في جنوب كردستان، مطبعة حاجي هاشم، اربيل، 2014.

JZSB p-ISSN: 1813-0852, e-ISSN: 2617-3034

ب. مجلة

1. بوعزيز، لزهر بعوط، ناصر، دور المواقع الأثرية في تحقيق التنمية السياحية المستدامة، مجلة العلوم الإنسانية لجامعة أم البواقي، 2021.

2. حسين، صباح سعيد، التنمية السياحية في المنطقة الجبلية بإقليم كردستان العراق، كلية الاداب، جامعة المنصورة، ميصر، 2014.

3. عجيل، عبدالكريم كاظم، أهمية الثقافة السياحية في تنمية السياحة الدينة في العراق، مجلة الباحث للدراسات الأكاديمية، 2019.

ث. سەرچاوەی ئینگلیزی

1. Lennon, Foley, joumal of Heritage Studies Intonational, 1996.